

VI (2008)

Quin era l'ambient cultural a Mallorca durant la II República?

Durant la II República a Mallorca hi havia una represa de tota una sèrie de projectes de tipus cultural que havien quedat dificultats per la dictadura de Primo de Rivera. Aquesta dictadura va representar ja una primera persecució contra el que consideraven regionalista o separatista, que no fos en llengua castellana. Sobretot es varen reprendre les activitats d'una institució molt important i interessant que es deia l'Associació per la Cultura de Mallorca. Aquesta associació havia estat fundada ja en anys anteriors. Havia passat com havia pogut la dictadura, que l'havia esmorteïda molt. Aquesta associació tenia l'avantatge que no era un partit ni era una agrupació d'unes persones d'unes ideologies determinades, sinó que agrupava totes les persones de bona voluntat que s'interessaven per la llengua i la cultura de Mallorca. Hi havia un ventall que anava des d'intel·lectuals que eren de posicions que en aquests moments diríem de dreta civilitzada fins a intel·lectuals que diríem també d'esquerra civilitzada. Hi havia el batle de Palma, Emili Darder, que va ser afusellat durant la guerra; don Andreu Crespí, que era un professor de ciències que també va estar a l'Ajuntament, que no va ser afusellat però sí tancat a la presó. Es va salvar perquè els seus deixebles de dretes el varen anar a detenir. Falangistes que havien estat alumnes seus el varen protegir; Francesc de Sales Aguiló, llicenciat en Ciències, que es va exiliar. Va tenir la sort d'estar fora de Mallorca quan va començar la guerra i es va exiliar a Amèrica. Va morir a Colòmbia.

Quina és la situació que es produiria a Mallorca a partir del 18 de juliol de 1936?

A Mallorca la Guerra Civil no va començar el 18 de juliol sinó el 19, com a Barcelona. El 17 havia començat a Àfrica. El 18 va quedar

com el nombre oficial, diguem-ne, franquista. En realitat, però, tant a Barcelona com a Mallorca va començar el dia 19. El general Goded va declarar l'estat de guerra i pràcticament no hi va haver dificultats. Les organitzacions obreres havien demanat al Governador Civil, que era l'escriptor Antonio Espina, que els donàs armes, però d'acord amb les instruccions que tenia del Govern de la República va estimar més no fer-ho. I el general Goded va prometre a Antonio Espina que no es revoltaria, però ja ho tenien tot preparat. Goded va fer declarar l'estat de guerra i se'n va anar a Barcelona. A Barcelona no se'n va sortir i va acabar en un consell de guerra i va ser afusellat. A Mallorca continuaren i gràcies a l'ajuda dels italians, que es va concretar molt a través de la família March, varen poder resistir els intents d'invasió que varen venir de Barcelona: el famós desembarc del capità Bayo a Portocristo i Son Servera. A poc a poc Mallorca es va convertir en un centre molt important per a la guerra. Sobretot d'ençà que va ser l'eix central de la flota del Mediterrani, que bloquejava tot el litoral. D'altra banda, també es va convertir en una base aèria importantíssima, ja que hi havia hidros alemanys i italians i avions de bombardeig.

Quines són les primeres mesures que prenen els militars una vegada al poder?

A Mallorca, contràriament a la consigna que havia donat el general Mola de fer una repressió molt forta, els militars aquí varen actuar moderadament. Això va ser perquè tenien por que la guerra acabàs d'una manera diferent. No sabien ben bé què passaria. Creien que es decidiria a la península, que el que passava a Barcelona i a Madrid era decisiu. Per tant, de moment, la majoria, i començant pel que havia substituït Goded, Díaz de Feijoo, eren més aviat moderats. Hi havia un petit nucli de militars més durs, que una part eren falangistes. Aquests varen posar, a poc a poc, en marxa una repressió més forta. Inicialment, el que sí varen fer va ser posar a la presó les persones que consideraven perilloses. Al començament empresonaren 1.200-1.500 persones, que estaven a la presó de Palma, al castell de Bellver i al Jaume I, un vaixell fondejat al port de Palma. Després, els varen traslladar a un magatzem de fusta que es deia Can Mir. Aquest fet, més endavant, va donar lloc a una sèrie de camps de concentració per a

presos d'aquí, i més tard, de la península. Quan hi havia l'amenaça del capità Bayo va ser quan va començar una repressió més forta, que va ser a base d'afusellaments sistemàtics de persones que podien ser una cinquena columna, que podien reforçar Bayo. A partir d'aquí, ja va començar el que explica Bernanos en el seu llibre, que ho explica molt ben explicat. Va ser una espècie de follia, la gent no va arribar a saber el que feia. De fet, no tan sols va passar aquí: a Barcelona va passar exactament el mateix. Els anarquistes varen començar a matar gent. Es veu que la sang et treu i et posa el cap malament, que quan comença ja no hi ha manera de sortir-ne. Aquí, la gent se l'enduien a la cuneta; aquesta situació va durar fins el març de 1937. Una part dels morts, de les víctimes, els agafaven directament i una altra els agafaven de les presons. Els posaven en llibertat oficialment, però els tornaven a agafar i els afusellaven a la nit. Les famílies mai sabien si eren vius o morts. Oficialment estaven en llibertat. Això es va acabar per intercessió dels carlistes davant de Franco. El que havia estat fins llavors governador civil, el comandant Mateu Torres Bestard, havia estat el principal culpable. Torres Bestard, que havia estat ajudant del general Franco, li havia escrit queixant-se que les autoritats militars eren molt dèbils. Franco el va nomenar governador civil i va donar l'ordre de canviar els capitans generals i d'activar els judicis i la política repressiva. A partir del març de 1937 aquestes execucions, podríem dir indiscriminades i controlades, es varen acabar. Continuaren els consells de guerra que es varen perllongar fins als primers temps del franquisme. A vegades anunciaven o donaven notícia dels judicis amb caràcter exemplaritzant. Per exemple, quan mataren el batle Darder i la resta dels encausats va sortir un article molt extens, amb un resum ampli del judici, perquè volien donar exemple que fins i tot les persones riques, amb poder i influència, havien de fer el cap viu perquè, si no, els mataven com als altres.

Quin va ser el paper de l'Església durant la Guerra Civil a Mallorca?

El paper de l'Església, com en tantes altres coses, no se pot judicar d'una manera única. Hi va haver actuacions molt diverses. L'Església, com a tal, quan va començar la guerra a Mallorca no tenia cap relació

amb els revoltats, contràriament al que a vegades es diu. El bisbe Miralles era més aviat enemic dels militars perquè l'havien tret de Barcelona. La dictadura de Primo de Rivera el considerava catalanista i el va desterrar a Mallorca. Això ho va dur a dedins tota la seva vida. Per tant, amb els militars no tenia cap simpatia. D'altra banda, ell defensava, encara que tampoc es pot dir que fos un bisbe catalanista, l'ús de la llengua del poble a la predicació, la catequesi, etc. Això el va dur a tenir conflictes constants amb les autoritats. Tenia, també, un sentit de l'autoritat, del poder, i per a ell una cosa era l'Església i una altre l'Estat. Per a ell, l'Estat no s'havia de ficar en segons quines qüestions com era l'educació de la joventut. Tenia molta reticència davant la Falange perquè considerava que estaven relacionats amb el feixisme i el nazisme. Durant la guerra va fer publicar, al bolletí oficial de la Diòcesi, l'encíclica de Pius XI contra el nazisme alemany i que els diaris espanyols varen censurar. El bisbe Miralles no tan sols la va fer publicar sinó que la va fer estudiar i comentar pels capellans. Ara, al costat d'això, al cap d'unes quantes setmanes varen començar a arribar notícies que a Barcelona cremaven esglésies, que mataven capellans, que mataven bisbes. Quan varen arribar les tropes de Bayo a Menorca varen cremar esglésies i varen matar capellans. Varen fer el mateix a Eivissa i Formentera. Llavors, per reacció, la gent d'aquí es va adherir per convicció o com a mal menor al bàndol franquista. Fins al dia 3 de setembre de 1936 el bisbe Miralles no va parlar d'una manera oficial, ni es va declarar franquista. Franquista pròpiament dit no ho va ser mai. Era contrari dels que feien aquestes altres coses. És aquesta ambigüitat que hi ha a totes les guerres, sobretot les civils, que són molt complicades perquè hi entren molts de factors. També s'ha de tenir present que a Mallorca, com per tot, l'Església en bloc no es pot dir que tengués una sola postura. Hi havia capellans de distintes ideologies. Ens consta de diverses parròquies que els capellans que hi havia varen ser decisius perquè no matassin gent i per ajudar a uns i a altres. En canvi, també consten casos concrets de persones que pareix que varen tenir una certa intervenció. Quan un ho estudia no pareix que n'hi hagi tanta com el que diuen, però crec que hi havia els que hi eren més addictes, com els castrenses. És un tema bastant complicat.

Quin va ser el paper que jugaren les potències europees a Mallorca durant la Guerra Civil?

França i Anglaterra, que no eren aliades de Franco, es varen preocupar molt per la presència del comte Rossi a Mallorca. És a dir, quan el mes d'agost de 1936 els militars d'aquí veien que no tenien cap possibilitat pels seus propis mitjans de tirar endavant una defensa raonable, sinó que consideraven que havien de capitular davant de les forces de desembarc de Bayo, demanen ajuda a Mussolini. Demanen a Mussolini que els enviïn assessors militars i armes. Aquest els va enviar un dels seus homes de confiança, un antic membre de les esquadres italianes que nomia Arconovaldo Bonacorsi, advocat de Bolonya. Era una persona molt bèstia, havia intervingut en expedicions punitives a la seva ciutat amb un dels líders d'allà, Arpinati. Als llibres d'història sobre el feixisme italià el seu nom és ben conegut. Mussolini el va enviar conjuntament amb uns quants aviadors, militars i uns quants avions que varen ser decisius. L'aviació de Bayo eren uns hidros molt antiquats i els avions italians eren més moderns. Després, aquesta presència va augmentar. El comte Rossi era una persona molt impulsiva, molt irreflexiva i vanitosa, i es va fer conèixer molt. Sortien fotografies d'ell a tot arreu. Els anglesos i els francesos estaven molt preocupats. Es veu a la documentació secreta, però també a la premsa del moment. Aquestes potències protestaren a Itàlia mentre que aquesta es feia la desentesa del que estava passant. Finalment, es va arribar a un pacte que consistia que els italians no quedarien a l'illa en acabar la guerra. Aquest pacte el varen complir. Durant la guerra varen ser els italians, i més endavant, una part de la Legió Còndor, que estava a Pollença. L'any 1939 se'n tornaren i no quedaren bases italianes a Mallorca com era la intenció de Mussolini. Aquest era el perill que temien els anglesos i els francesos. Sobretot els francesos, que en aquests moments tenien territoris a Alger i el Marroc. En cas de tenir els italians aquestes bases, podrien tallar el trànsit entre França i les seves colònies.

Com va viure el conflicte la població de l'illa?

Comparat amb altres llocs, a Mallorca no va ser especialment complicat perquè aquí hi havia menjar. Mínim, però n'hi havia, i des

d'Itàlia en duien. Certs productes escassejaven, però, en línies generals, així com a Barcelona passaven molta fam... Aquest cas ho sé un poc de família. Mumpare vivia a Barcelona i mumare a Mallorca i he sentit contrastar i sí, les experiències d'uns i dels altres no són les mateixes. A Barcelona ho passaven molt malament i aquí no ho passaven tan malament. En canvi, es va passar pitjor quan va acabar la guerra perquè llavors va començar la II Guerra Mundial i aquestes relacions amb Itàlia es varen acabar. Va començar el racionament i el que deien l'estraperlo. En certa manera, la situació econòmica va empitjorar.

Des del març de 1937 fins el final de la guerra, com evoluciona el nou règim, quines mesures va adoptar?

A partir del maig de 1937 no hi havia cap problema des del punt de vista pràctic. De fet, entre els mesos de juliol i octubre el nou règim es va imposar totalment. Els primers mesos, sobretot les primeres setmanes, hi va haver un temps de vacil·lació, començant pels militars. La policia, la guàrdia civil i els carrabiners estaven més aviat reticents. A molts de pobles la Guàrdia Civil es va allargar molt a declarar l'estat de guerra i a posar-se al seu costat, perquè ells s'havien aixecat contra el govern constituït. Per altra banda, sabien per les ràdios que a la península les coses no anaven tan bé com aquí volien fer creure. Aquí, durant molt de mesos deien que el general Goded resistia al castell de Montjuïc. Això sortia a la premsa. Volien donar ànims a la població i els que escoltaven les ràdios de Barcelona els hi prenién els aparells i hi havia el perill que els duguessin a la presó, fer beure oli de ricí o que els matassin. A partir del desembarc de Bayo, Franco va anar canviant els militars. Va posar militars de la seva confiança i, sobretot, el nou comandant militar, Benjumea del Rey, va anar posant ordre. Posar ordre volia dir que tothom fes el que ells volien. Tot es va orientar cap a les necessitats de la guerra. De fet, varen demanar l'or a la població per comprar armes, pels avions... Varen demanar la incorporació de joves a l'exèrcit i, a partir de l'any 1937, els varen enviar al front de la península. A partir de l'any 1937, seguint el mateix procés que a Salamanca, es va fondre la Falange amb els altres integrants del moviment, formant una espècie de partit franquista que es deia Falange Española

Tradicionalista y de las JONS. Varen allunyar el que havia estat cap provincial des del temps de José Antonio Primo de Rivera, el marquès de Zayas, enviant-lo a Itàlia i varen posar-ne altres de més addictes. Mallorca, sempre he dit, és un microcosmos del que passa a la resta de l'Estat. Aquí hi trobam el mateix que va passar a altres bandes i l'essencial és això: el general Franco, que quan va començar la guerra era un de tants generals, que li va costar molt aixecar-se i va posar moltes condicions, va acabar fent-se l'amo de la situació, controlant-ho tot. A més, com que ell havia estat comandant general aquí, coneixia a tothom. Va retirar els que no li interessaven. A uns els va sotmetre a consell de guerra, als altres no els va ascendir mai o donar les medalles que demanaven. En relació amb els civils, va aturar el que havia començat el Comte Rossi, una feixistització de Mallorca, de les Illes Balears. Mobilitzaven joves i adults que es deien falangistes però en realitat eren persones d'un partit a les ordres del general Franco, que era el seu cap suprem.

Quina era la situació de l'illa durant la postguerra, el primer franquisme?

Era una situació molt trista. Per una banda hi havia totes les dificultats de què hem parlat abans i per altra es va afegir que, a partir d'un cert moment, soldats i oficials varen anar a la Divisió Blava, que lluitaren al costat d'Hitler per tornar-li el favor de la Legió Condor durant la guerra civil. També hi havia, que no era nou sinó que continuava la línia que hi havia hagut durant els anys de la guerra, una quantitat immensa de mallorquins que havien quedat tocats. Uns que encara eren a la presó, altres afusellats o executats d'una manera o l'altra i que les seves famílies en pagaven les conseqüències, altres als quals els hi havien pres els béns. A partir de l'any 1939 varen començar a aplicar el que deien "la llei de responsabilitats polítiques". Contràriament que a Catalunya, que només va ser una sola vegada, aquí la repressió va ser dues vegades pels mateixos. La mateixa repressió va començar d'una manera i va continuar d'una altra a partir de l'any 1939. Quan pareixia que estava tota feta, varen tornar amb la llei de responsabilitats polítiques, que no va significar presó però sí moltes importants. Produïa molts de problemes a la gent. Mirant la docu-

mentació dels ajuntaments es veu que tot això comportava molts de problemes. Constantment es demanaven informes de persones desaparegudes, no presentades a files als ajuntaments. Aquests contestaven “ha desaparegut”, “ha mort”, “ha estat afusellat”, “està amagat” o “pareix que està amagat”. També hi ha documentació de gent que demana permís per visitar familiars als camps de concentració. Aquí hi havia milers de persones als camps de concentració. Encara que aquests estaven més *contents* que els que estaven a la presó. Deien que menjaven més, vivien en el camp i tenien més possibilitat de contacte amb la família. De totes formes, no deixava de ser una situació molt dura. I igual que els sotmesos a consell de guerra. Quan els condemnaven a trenta anys, cadena perpètua, els felicitaven perquè no els mataven. Ser condemnat a cadena perpètua implicava que, en un moment o l'altre, series posat en llibertat. Tot plegat era una situació molt dura, molt difícil. Els anys de la postguerra crec que han estat dels pitjors anys de la història de Mallorca.

Com es va gestar el “Manifest dels catalans” i quines varen ser les conseqüències per als intel·lectuals mallorquins que el signaren?

És un tema recurrent perquè ha donat lloc a moltes polèmiques i manifestacions d'un cantó i l'altre. Aquest fet està relacionat amb l'Associació per la Cultura de Mallorca i altres fets similars dels anys de la dictadura i la II República. Es volia que hi hagués més contacte entre els escriptors i intel·lectuals de Mallorca i les Illes Balears amb els de Catalunya. Hi havien hagut distints intents que havien fracassat d'una manera o l'altre. Finalment, l'estiu de 1936 hi va haver una conjunció diguem per davall, no va ser una cosa pública. El que hi va intervenir més va ser Francesc Cambó, que políticament no es va poder dedicar a moltes coses i per això es va dedicar a la cultura. A través del seu home de confiança en qüestions culturals, el mallorquí Joan Estelrich, es va posar en contacte amb amics seus de Barcelona, entre els quals hi havia un mallorquí molt influent, Antoni Maria Sbert, que més endavant seria el conseller de Cultura i de Governació de la Generalitat al temps de la guerra. Varen redactar un manifest que els intel·lectuals catalans es posassen en contacte amb els mallorquins. Era una espècie de manifest de germanor, de cap caire polític, una

cosa purament cultural. El manifest demanava que hi hagués relacions entre les Illes Balears i Catalunya. Això estava ja pensat que es faria amb una sèrie d'activitats culturals: conferències, que l'Orfeó Català actuàs a Mallorca, que l'Orfeó Mallorquí ho fes a Barcelona, etc. Per donar-li una importància varen fer un document i aquest document el varen contestar els mallorquins. Tot i que algun mallorquí no ho veia clar per la situació política. Així i tot, la gran majoria va signar el que deien "la resposta dels mallorquins" al missatge dels catalans. Aquesta resposta tampoc era política, era de tipus cultural. Es va tenir la mala sort que va sortir l'estiu de l'any 1936, coincidint amb la rebel·lió militar. Llavors, totes aquestes persones que havien signat aquest manifest varen ser considerades sospitoses pels que dominaven la situació. Uns dels que varen influir molt, i em sap greu que sempre ho he de dir però és que és la veritat, varen ser els germans Miquel i Llorenç Villalonga. Miquel sempre va ser castellanista i Llorenç en aquells moments també ho era, encara que més endavant va canviar o va fer veure que canviava de manera de pensar. Els germans Villalonga varen publicar uns articles a la premsa demanant que rectificassin. Fins i tot hi va haver alguns dels sotasignats que se sentiren amenaçats de ser afusellats o que els pogués passar alguna cosa. Els varen obligar, deien que havien pactat amb els Villalonga, a fer, la majoria, una retractació dient que no estaven d'acord amb els bombardeigs que patia l'illa des de Barcelona. Tot això era un altre context, una altra cosa. Això va dur a un gran malestar i va influir molt entre les males relacions que els Villalonga varen tenir amb la resta dels intel·lectuals, fins i tot amb els que eren de dretes en aquell moment. En certa manera els havien coaccionat, traït. Això no va impedir, perquè Mallorca és petit, mantenir les bones relacions, i va arribar un moment que Francesc de Borja Moll, que havia estat un dels sotasignats i havia tingut problemes, va publicar obres de Llorenç Villalonga.

Podem parlar de persecució religiosa, a Mallorca, durant la II República?

Aquí l'únic que hi va haver varen ser petits incidents, a imitació de Madrid. A Madrid havien estat més forts. A Barcelona, la Generalitat i el cardenal Vidal i Barraquer es varen posar d'acord i no va passar

absolutament res. Aquí varen incendiar Santa Fe i un poc Sant Jaume per uns problemes que havien tingut. (Va ser al final d'una manifestació per motiu de l'esclat d'una bomba a la Casa del Poble de Palma, que va ferir sis persones el 4 de juny de 1936.) Hi havia un poc de malestar, però no es pot dir que hi hagués ni persecució ni un clima desesperat. A Mallorca les coses sempre eren més tranquil·les que a altres llocs. Per això sorprèn, quan va començar la guerra, que la repressió fos tan dura. En principi no hi havia cap motiu objectiu perquè fos així.

Quina opinió li mereixen les tesis revisionistes dels darrers anys sobre la guerra civil?

Aquestes tesis revisionistes supòs que et refereixes a les obres de Pío Moa i César Vidal. Són persones que no són historiadors, són demagogs i polítics. Pío Moa era d'esquerra i ara s'ha tornat de dretes. César Vidal és un bon home que no té formació per parlar d'aquestes coses. Són molt virulents i exagerats, perquè que Ricardo de la Cierva defensi Franco ho trob normal perquè era del seu temps... Que ho faci gent jove és bastant incompreensible. No ho acab d'entendre i més aviat pareix que són coses que no se n'ha de fer cas ni se n'ha de parlar. No se'ls ha de donar més importància.

Moltes gràcies.

Memòria i oblit. Televisió de Mallorca (2008)